

ЗЕМСЬКА СЛУЖБА У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У ДОСТАТУТОВИЙ ПЕРІОД

ВАШУК ДМИТРО
(Київ)

Головним обов'язком представників шляхетського стану (князів, панів, зем'ян) було відбування, у разі необхідності, так званої земської (військової) служби, іншими словами військової повинності. Участь у земському ополченні стала своєрідною "платою" за право володіти землею та користування різноманітними пільгами, в тому числі й податковими. Тому правове регулювання означеного процесу мало досить серйозне значення.

Друга половина XIV ст. стала періодом остаточного формування території Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). Історичній науці поки що не відомі будь які оригінальні державно-правові акти цього часу, на кшталт обласних привілеїв, котрі б законодавчо регулювали процес відбування земської служби. Однак наявні писемні документи дають можливість встановити відповідний механізм. Обов'язок виконувати земську службу покладался на особу під час пожалування маєтностей. Скажімо, подільські володарі Костянтин та Федір Коріатовичі пожалували у 1388 р. своєму слuzі Немирі місто Бакоту із навколишніми селами, з такою умовою: *«И с того имеет Немира, и его дети, и его прирожоные наследники нам и нашим детям, и прирожоним наследникам везде верно служить и на войну, и на погоню, как и все земляне (підкреслення наше. – В. Д.)...»*. На аналогічних умовах слуга Пашко Васневич отримав від Федора Коріатовича у 1392 р. села у Брацлавській волості: *«А Пашко маєт нам с того служи ти..., а на войну и на погоню якъ вси земляне»*.

З початком XV ст. отримуємо більш докладнішу інформацію. У пожалуваннях на нерухомість уже містились відомості про конкретний рід військ. Зокрема, Григорій Самбір, слуга великого

князя литовського Вітовта, отримав земельні володіння в Ясвінській окрузі *«с которых он нам и потомком нашим конем служити мает»*. У 1424 р. чернігівський князь Свидригайло пожалував своєму слугі Владу (Максиму) Драгосиновичу с. Косово з монастирем у Снятинській волості, а також дві поляни Березово і Жаб'є на р. Черемош із обов'язком *«служити к нашей потребизне копьем и двумя стрельцы... нам и нашим наместником»*. У 1438 р. Свидригайло, уже в статусі великого князя литовського, надав своєму слугі Григорію Стреченовичу села Беликівці та Слободка у Летичівському повіті: *«...и маеть служити с того именья копьем, и где буден нам потребно»*. *«Двемя копями»* мав служити кухмістр Петро Мишчич за отримані від Свидригайла (1438 р.) села Борщівку, Борок і Кандітово із прилеглими угіддями у Кременецькому повіті. *«Тремь панцырями»* мав служити Андрій Івашкович, який купив близько 1488 р. село у Смоленському повіті за дозволом великого князя литовського Казимира Ягеллончика. Також маємо чимало відомостей про обов'язок *«ходити на войну»* мешканців Київщини та Східного Поділля у кінці XV ст.

Військова служба ставала обов'язковою і при зарахуванні до великокнязівського двору. Саме така умова містилась у жалуванній грамоті Свидригайла (1438 р.) вихідцю із Сіверщини Тимофію Богушу: *«мы, хотечи его в здешнем панстве нашим, при дворе нашем заховати, оного прыймуемо и приняли его, яко человека зацного, родовитого и рыцерского... а он нам мает, посполу з ыншую шляхтою, князи, паны и земяны нашими, службу военную отпраовати»*.

Кодифікаційний процес створення єдиних загальнодержавних правових актів активно розпочався за правління Казимира Ягеллончика. Поступово впроваджувались норми письмового законодавства. Зокрема, один із артикулів загальноземського привілею 1447 р. дозволяв шляхті виїжджати за кордон за такої умови: *«а куды выеждиваючи из своих именьи, штобы службы наши не были замешканы, але нам и наместником нашим как бы сами очивисте были, только крот, колько надобе служили бы»*. Аналогічний обов'язок закріплено у державно-правових актах місцевого значення, а саме в уставних земських грамотах або обласних

привілеях, які врегульовували як внутрішньополітичне життя регіону, так і взаємостосунки із центральною владою. Зокрема, у Ст. 3 Новоградській уставній грамоті 1440 р. читаємо: «...служба с ихъ имения, коли будет нам надобе, штобы полна была, как бы сам тут были». Схожа норма містилась і у можливному архетипному привілею Київській землі 1440 р., список якого дійшов до нас у підтвердженні 1507 р.: «А которые князи, и панове, и бояре литовское держать имения в Киевской земле, тым служба заступати с тых именией с киены, самим своими головами». Ця ж норма присутня і у редакції 1529 р. Артикули, які регламентували військову повинність шляхти також присутні у грамоті Бельському повіту 1501 р. («И теж, алиж бы велка потреба была на войну, гдеж тогды велел люди слушно быти»), Вітебській грамоті 1509 р. («А на воину быти им с нами поспол готовым»), а також Полоцькій грамоті 1511 р. («А с нами имъ быти готовым на войну»). Окремо відмітимо обласний привілей Жмудській землі. Адже в оригінальному архетипному виданні 1441 р. положення про земську службу відсутне, а вже у редакції 1529 р. маємо такий запис: «А естли бы в тьи роки летнии зашла служба наша земская, а подданыи наши где бы ся рушыли на службу нашу, а з земли Жомоитское в тот час также бы ся рушыли...». В інших відомих уставних земських грамотах, Волинській та Смоленській, аналогічні статі відсутні. Проте, за даними різноманітних джерел маємо достеменні відомості про відбування місцевою шляхтою військової повинності.

Відмітимо також, що споряджати воїнів на війну входило до обов'язку міських урядів. Маємо навіть достеменні відомості стосовно чисельного складу. Зокрема, близько 1512 р. «з мест Великого князства, што мают на войну посылати», Вільно мало надати 500 вершників, Троки – 10, Бельськ – 50, Дорогичин – 60, Луцьк – 30, Володимир – 30 тощо.

Остаточню земську службу на загальнодержавному рівні було врегульовано артикулами розділу другого Першого Литовського Статуту. Зокрема, у преамбулі розділу читаємо: «Постановляємо зі згоди усіх радників наших і усіх підданих, що кожен князь і пан, і дворянин, і вдова, також і кожен сирота, який досяг чи не досяг

повноліття, а також будь-яка інша повнолітня особа, яка володіє земськими маєтками, у разі необхідності зобов'язані з нами і нашими потомками або при наших гетьманах брати участь у війні та споряджати на військову службу скільки чого необхідно згідно земського указу відповідно до потреби...». Далі містився повний алгоритм дій.

Отже, правова регламентація земської (військової) пройшла досить тривалий час становлення. Обов'язок служити у війську спершу був частиною майнового пожалування господаря, далі служба конкретизувалася по роду військ, а ж поки не стала спеціальним артикулом державно-правих актів.